

Ірина Горбатенко

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Більшість зарубіжних та вітчизняних вчених переконані: ХХІ століття – це століття становлення постмодерної цивілізації, що означає необхідність перегляду базових орієнтирів суспільного розвитку. За таких умов винятком не стає й перегляд основних підходів щодо проведення політологічних досліджень зокрема та розвитку політичної науки в цілому. Безумовно, Україна не повинна перебувати на периферії зазначених процесів. Пам'ятаючи про це, слід зважати й на те, що прогресуюче ускладнення глобальних процесів у епоху постмодерну зумовило нові вимоги до фундаментальних досліджень. І хоча сьогодні ми ще не маємо остаточних висновків щодо характеру та наслідків нових глобальних трансформацій, пошук цих відповідей веде до необхідності фундаментального наукового аналізу сучасного глобального розвитку та його безпеки.

Постмодернізм як принципово інший принцип наукового дослідження передбачає, по-перше, методологічний плюралізм, по-друге, – плюралізм теоретичний, по-третє, постмодерністський дискурс у науці обумовлює заперечення системності, а значить – й метатеорії¹. Таким чином, можна дійти висновку про те, що у розвитку світової політичної теорії постмодернізм позначився передусім відходом від ідеологічної заангажованості та розвитком великого розмаїття думок, оцінок, позицій тощо. В Україні цей процес відбувається доволі інтенсивно ще й тому, що країна не так давно позбулася диктату однієї пануючої та “єдино правильної” ідеології, що спричинило повернення вітчизняного соціогуманітарного знання до загальносвітового світоглядного простору.

Традиційні для епохи модерну політичні цінності – нація, держава, клас, партія – були визначені та розтлумачені ще за часів Просвітництва. Проте, починаючи з останньої третини минулого століття, дедалі очевиднішим стає той факт, що традиційні модерністські політичні цінності є “обмеженими”, оскільки вони не могли ефективно пояснити та легітимувати постмодерністську реальність. Постмодерн розширив межі політологічного знання, запропонувавши спиратися у дослідженні політичних процесів і явищ не лише на “лінійні”, але й на “нелінійні” способи та шляхи пізнання. Як зазначає вітчизняний дослідник В. Тертичка, політичний аналітик за умов розвитку постмодерної цивілізації повинен відійти від традиційних “лінійних” (модерністських) методів діяльності, які полягають в тому, що вчений вирішує науково-дослідні проблеми шляхом послідовного виконання певних логічних кроків. “Нелінійність” наукового мислення вбачається в тому, що дослідники мають розглядати певну проблему “конфігуративно, йдучи вперед та повертаючись назад по кроках, якщо раптом нові частинки мозаїки стають очевидними та вкладаються на свої місця”².

Одним з найбільших недоліків модерністського підходу до розгляду феномена політичного було наступне: все те, що не вписувалося в традиційні формули для аналізу політики, просто відкидалося дослідником як зайве та непотрібне. Отже, модерністський дискурс у політології передбачав нездатність до синтезу всіх складових політичної реальності, “розриваючи” поле політики. Криза модерністського підходу в політичному аналізі проявилася тоді, коли “викинуті” з модерністського проекту політики складові почали домінувати над нормативними категоріями. За умов кризи модерну відбувся методологічний перехід від опису традиційних категорій та найбільш очевидних соціополітичних фактів до їх інтерпретації, від об’єкта – до суб’єкта, від позитивізму – до герменевтики. Одним з центральних завдань політичної науки в епоху модерну стає відхід, деконструкція класичних ціннісних ідеологій, їх трансформація в прикладні політичні технології. Ідеології “перетворюються в матеріал для постідеологічних конструктів”³.

На відміну від модерну, постмодерн не обіцяє суспільству якісного оновлення та технічної модернізації, він пов’язаний лише з

кількісною інтенсифікацією інформаційних потоків (адже постмодерн передбачає розвиток інформаційного соціуму) та суспільних процесів. У постмодерністському дискурсі вже немає занадто ідеологізованих або навіть соціально-утопічних проєктів побудови майбутнього суспільства. Постмодерн лише пропонує відмовитися від радикальних змін та розвиватися в напрямку “нормального демократичного суспільства”, яке існує на Заході. Так, Україна як на політико-державному, так і на теоретико-концептуальному рівнях остаточно відмовилася від утопічної ідеї побудови “світлого майбутнього” та визначає пріоритетом свого стратегічного розвитку входження до політичного, економічного та соціокультурного простору європейської спільноти.

Якщо проєкт модерну спирався на розгляд суспільства як сукупності класів, соціальних груп, страт та верств, то постмодерн оперує поняттям “індивідуалізації суспільства” (З. Бауман). Не дивно, що за таких умов традиційні масові партії перетворюються у партії “віртуальні”, які, зазвичай, не мають чітко визначеної ідеології. Політика, таким чином, перетворюється в символічний набір ідентичностей. Відбувається нейтралізація базових знаків політичного простору, значимість універсальних критеріїв політики втрачається, постає “індиферентизація” ціннісного поля політики.

Враховуючи вищеперелічені фактори, якісно змінюється роль і місце політичної науки. Постмодерністське політичне мислення стає більш ірраціональним, інтуїтивним. Постмодерністське мислення передбачає значні адаптивні можливості, пристосування до середовища, яке не є гомогенним та постійно трансформується, різко змінюючи свої обриси й характеристики. Домінантою постмодерну стає мультикультуралізм.

Кардинальна зміна обрисів цивілізації зумовила трансформацію сутності політичної влади. Провідним способом організації влади стає медіакратія, за якої інформаційні відносини перетворюються в ключовий механізм формування політичного простору та забезпечення взаємодії між владою і суспільством. Композиція стає найважливішим способом формування та самопрезентації царини політичних відносин, своєрідним її епіцентром, ключовою умовою та водночас джерелом продукування різноманітних форм соціополі-

тичного буття⁴. В українських реаліях ситуація ускладнюється внаслідок того, що медіакратизація влади відбувається у суспільстві, де значний вплив ще мають традиціоналістські цінності, але вони поступово витісняються більш активними субкультурами, які спираються на транснаціоналізацію інформаційних потоків.

Не можна заперечувати значного впливу революційних досягнень в інформаційно-комунікаційних технологіях на суспільно-політичні процеси. Нині провідні країни світу і транснаціональні корпорації широко використовують нові можливості у зазначеній сфері задля реалізації власних політичних, економічних, соціально-культурних інтересів. Поряд з цим через потужні інформаційні канали, створені на основі новітніх технологій, на різноманітні країни та культурні спільноти звалюється потужний некерований потік інформації (інформаційна хвиля), що несе відповідні символи, культурні зразки тощо. Внаслідок такої експансії відбувається руйнація традиційних соціокультурних форм та інститутів. Особливо гострого характеру такі процеси набули в пострадянських країнах. На відмінність від інших регіонів світу, в цих країнах інформаційна хвиля припала на період зламу суспільного ладу і притаманних йому соціокультурних форм та цінностей. Причому цей злам супроводжувався загальною дезорієнтацією суспільної свідомості та певною деградацією “культурного ядра”.

Необхідно відзначити ключову роль колишніх державних, партійних і заново створених приватних ЗМІ постсоціалістичних країн, які стали основним провідником зазначеної інформаційної хвилі. Насамперед, завдяки їм соціокультурна експансія набула майже тотального характеру. Типологічно це явище було майже тототжним масовим політико-пропагандистським кампаніям соціалістичного періоду⁵.

Сучасні інформаційні процеси зумовлюють значну зміну ролі свідомості. Саме свідомість визначально впливає на поведінку людини, можна навіть сказати, що вона визначає останню. Разом з проблемою розширення і розвитку інформаційних технологій вчені вирішують питання розвитку технологій, які впливають на свідомість. Маніпуляції свідомістю визначаються не тільки як засіб впливу на поведінку людей, а й як різновид влади. Маніпуляція не спонукає,

а заставляє людину діяти певним чином. Безумовно, і глобалізація, будучи новою формою політичної влади, маніпулює нашою свідомістю, змушуючи діяти за наперед визначеною програмою.

За два останні десятиліття вивчення міжнародного інформаційного потоку у сфері міжнародної комунікації набуло інтенсивності. Серед головних факторів, що сприяли цьому, слід зазначити, перш за все, розвиток сучасних інформаційних і комунікаційних технологій та їх використання, вплив на природу, обсяг та зміст інформації і комунікації.

Великою мірою вивченню цього феномена допомагало зростаюче розуміння держав-націй, інституцій, груп та індивідуумів щодо важливості інформаційного потоку, існуючих дисбалансів, їхніх наслідків та впливів на міжнародні процеси прийняття рішень так само, як на індивідуальне та приватне життя людей у всьому світі. До дослідження міжнародного інформаційного потоку спонукало збільшення національних, інтернаціональних та транснаціональних факторів майже у всіх аспектах міжнародної інформації з політичними, соціальними та економічними наслідками, особливо відносно таких сфер, як торгівля, маркетинг, освіта і культура. Позитивний вплив справив також зростаючий інтерес до компаративістських міжкультурних студій, так само як і до вивчення громадської думки та іміджології, що супроводжується посиленням досліджень та покращанням інструментарію для аналізу та засобів збору, сортування, утримання та обміну даними.

Зміни і трансформації, спричинені міжнародним потоком інформації, приводять до різноманітних впливів як на рівні індивідуума, так і на інституційному, міжгруповому, етнічному, державному та глобальному рівнях:

- на індивідуальному рівні йдуть впливи на судження, освіту, роботу, відпочинок та ін.
- на інституційному рівні відбуваються впливи на політику, бізнес, релігію і т. ін.
- на міжгруповому рівні змінюються закони та врегулювання, традиційні канали і т. ін.
- на рівні етносів та національних меншин здійснюються впливи на такі процеси, як ідентичність, мобілізація, партисипація і т. ін.

- на рівні держав-націй відчутні впливи на безпеку, суверенітет, розвиток і т. ін.

- на глобальному рівні відбуваються впливи на такі проблеми, як співробітництво, конфлікт, ресурси, транснаціональні корпорації⁶.

Кожний з цих впливів заслуговує на ретельне вивчення, а у своїй сукупності – гіпотетично можна припустити, що вони змінюють картину світу в свідомості окремо взятого індивіда та, власне, і сам цей світ. Інформаційні чинники процесу глобалізації включають радикальну зміну засобів ділового спілкування, обміну виробничою, науково-технічною, економічною, фінансовою інформацією. Завдяки їм виникають і розвиваються принципово нові системи отримання, передачі й обробки інформації. Це дало змогу створити глобальні мережі, які об'єднують фінансові й товарні ринки, включаючи ринки ноу-хау й професійних послуг. Сформувалися системи, які дозволяють з одного центру управляти розташованим у різних країнах виробництвом. Ці системи зробили можливим оперативне, своєчасне й ефективне вирішення виробничих, науково-технічних та комерційних завдань.

Однією з ключових проблем дискурсу постмодерну є політологічне дослідження феномена глобалізації. Національні політичні інститути знаходяться в епіцентрі глобалізаційних процесів. Тривалий час вважалося, що національна держава є неодмінною основою політичної організації людства. Проте події останніх десятиліть піддали цей постулат великому сумніву. Глобальні масштаби взаємозв'язків та взаємозалежностей не лише прискорюють еволюційний розвиток національних політичних інститутів, але надають їм нових якостей, як консолідуючих, так і руйнівних. Останніх, виходячи з принципів і реального втілення політики глобалізації, більше. Породжуваний нею “*турбокапіталізм*”, за визначенням американського вченого Е. Луттвака, підриває спроможність держави здійснювати притаманні їй функції. У побудованій дослідниками “п’ятиповерховій піраміді владних відносин”⁷, що формується під тиском глобалізаційних процесів, лише один “поверх” відведено національній державі, яка одну частину власних функцій передає нагору (міждержавним і міжнародним об’єднанням), іншу – вниз (територіальним та муніципальним органам).

Національні політичні інститути підпадають під “магнітне поле” двох основних різновекторних, але, що важливо, не взаємовиключних, не “антагоністичних” тенденцій: гомогенізації та суверенізації. Відомо, що гомогенізація, тяжіючи до однорідності й уніфікації у світовому масштабі, сприяє розмиванню політичного суверенітету народу і національної держави (досить часто багатонаціональної, але, як правило, з переважанням титульної нації) “зверху”. До речі, саме ця обставина є головним об’єктом критики “антиглобалістів”. З іншого боку, під тиском глобалізації набирають сили процеси *суверенізації*, які, за справедливим визначенням американського дослідника К. Ейка, першочергово характеризуються тенденцією руйнування до рівня складових мовних, національних, релігійних чи етнічних компонентів. Отже, суверенізація вказує на посилення ролі окремих суб’єктів влади в межах одного державного організму і тяжіє до його розпорошення “знизу”. Реалізація цієї ідеї в повному обсязі була б катастрофічною для людства. Якщо світ роздробиться на 3 тисячі суверенних держав (за кількістю етносів), то, як вірно визначено російським дослідником Е. Алаєвим, “з майбутнім можна розпрощатися”⁸. До такої перспективи підштовхували б не лише конфлікти на національному ґрунті, а й відсутність загального управління суспільними процесами світового значення.

У середовищі дослідників дискутується закономірне питання, чи не відійдуть національні політичні інститути в XXI столітті у небуття, розчинившись у національних владних органах? Сукупний аналіз багатьох тенденцій, що супроводжують глобалізаційні процеси, не дає змоги дати стверджувальну відповідь на це питання. Так, під тиском глобалізації національна держава зазнає серйозного випробування, а слабка держава може навіть втратити надкритичну частку суверенітету, перетворившись на своєрідну “квазідержаву”. Проте, на думку фахівців, така перспектива може загрожувати лише тим державним організаціям, які перебувають у перманентному кризовому стані. Адже глобалізація стимулює не лише руйнівні процеси, а й такі, що спонукають політиків до опрацювання нових, більш ефективних механізмів глобалізації, одним з яких має стати об’єднана Європа. Та й США є в першу чергу національною державою, а вже на цій основі – державою “над”⁹. Під тиском глобалізації

додаткового навантаження зазнають так звані “перехідні” суспільства, до яких належить і Україна. Адже вони певною мірою знаходяться на роздоріжжі політичного процесу, і проблеми, що супроводжують глобалізацію, додаються до численних проблем державної ваги. Виходячи з цього, надзвичайно актуальним має стати питання усвідомлення політиками того місця, яке має посісти за нових умов національна держава. Глобалізаційні процеси як об’єктивне і надзвичайно потужне явище пробиватимуть собі шлях і без їхнього схвалення чи заперечення, але національні політичні лідери мають чимало засобів для того, щоб скорегувати розвиток цього явища з урахуванням особливостей власної країни і використати його для підвищення добробуту народу.

Є всі підстави для твердження, що і на перспективу національні держави залишаться основним ланцюгом згаданої піраміди влади. За ними залишаться функції головного носія народного суверенітету, загальні функції щодо захисту країни і представлення її інтересів у міжнародних відносинах, встановлення системи правових норм і забезпечення правопорядку, законодавчого врегулювання економічних і соціальних відносин, розвитку соціокультурної сфери, опрацювання і реалізації національної стратегії тощо. До речі, саме від зрілості і компетенції національних політичних інститутів залежить характер процесів гомогенізації та суверенізації.

Сукупність вищенаведених фактів та логічних конструкцій дозволяє дійти деяких узагальнюючих висновків. Явний вплив глобалізаційних процесів на національні політичні інститути підтверджує попередню тезу про сутність глобалізації як складного і різнопланового явища. Під тиском глобалізаційних процесів національна держава зазнає різновекторних впливів, і не лише однозначно руйнівних. Хоча, звичайно, останні переважають. Руйнація загрожуватиме, за нашим визначенням, як структурно-функціональним аспектам національної державності (гомогенізація і суверенізація), так і її системним основам (атака на демократію). Та водночас глобалізація спричиняє посилення взаємозалежності та взаємозв’язків між національними політичними інститутами в усьому світі, до швидкого поширення ефективних моделей державного володарювання. Звучить парадоксально, але за нових умов роль національної дер-

жави має зростати. Адже вона передає між- та наддержавним інституціям лише деякі елементи власних функцій і має виявити більшу ефективність у здійсненні всіх традиційно існуючих функцій, у проведенні водночас чіткої і динамічної власної політики. Нові умови примножують завдання, котрі стоять перед сучасними політиками.

Таким чином, можемо стверджувати, що становлення постмодерністського дискурсу в Україні приводить до значної трансформації символічного простору політики. Така трансформація викликана декількома різноспрямованими факторами: розширенням виборчого права та приходом у політику “мас”; зміною соціальної структури постмодерного суспільства; появою нових технологій масових комунікацій, що призвело до надзвичайного розширення аудиторії ЗМІ, в результаті чого, з одного боку, відбулася суцільна уніфікація символічного простору, а з іншого – відкрилися нові можливості для маніпуляцій суспільною свідомістю; ціннісними зрушеннями у постмодерному суспільстві, які кардинально змінили політичну поведінку еліти та пересічних громадян. Як наслідок, “раціональні способи представлення символічних форм починають все більше змінюватися чуттєво-емоційними, скорочується значення впорядкованих “систем вірувань”, “ідеологія” витісняється “іміджологією” і, що не менш важливо, змінюється не тільки коло суб’єктів, які задіяні у процес виробництва символічних форм, але й характер “споживання” останніх”¹⁰, - стверджує російська дослідниця О. Малинова, спираючись на праці західних вчених Баумана, Фрідена та Симонса.

До того ж, саме постмодерністський дискурс спричиняє феномен надзвичайного зростання ролі професіоналів – політологів, які мають стати провідними учасниками процесів виробництва й поширення політичних дискурсів у суспільстві.

¹ Бузгалін А.В. Постмодернизм устарел (Закат неолиберализма чреват угрозой протоимперии) // Вопросы философии. – 2004. – № 2. – С. 14.

² Тертичка В. Аналітик політики: професійні вимоги і стратегія діяльності // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – № 2. – С. 362.

³ Мартьянов В.С. Постмодерн – реванш “проклятой стороны Модерна” // Политические исследования. – 2005. – № 2. – С. 149.

⁴ Соловьев В.И. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи // Политические исследования. – 2004. – № 2. – С. 124-125.

⁵ Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. – М.: ЗАО “Изд-во экономика”, 2001. – С. 148, 205.

⁶ Там само. – С. 223-224.

⁷ Бальцерович Л. Системна трансформація в Країнах Центральної та Східної Європи // Економічний часопис. – 1996. – №10 –11. – С. 41.

⁸ Панарин А.С. Искушение глобализмом. – М., 2000. – С. 61.

⁹ Там само. – С. 73, 78.

¹⁰ Современные тенденции развития символического пространства политики и концепт идеологии // Политические исследования. – 2004. – № 4. – С. 37.